

<i>Rodzaj dokumentu:</i>	Materiał dodatkowy
<i>Zagadnienie:</i>	Wypracowanie maturalne z filozofii
<i>Egzamin:</i>	Egzamin maturalny
<i>Przedmiot:</i>	Filozofia
<i>Poziom egzaminu:</i>	Rozszerzony
<i>Adresaci dokumentu:</i>	Nauczyciele filozofii Uczniowie szkół ponadpodstawowych
<i>Data publikacji dokumentu:</i>	7 listopada 2022 r.

Zespół redakcyjny:

dr Jacek Frydrych

Dagmara Rusinek-Smaga

Recenzenci:

dr Marcin Iwanicki (KUL)

dr Tomasz Karpowicz (UW)

dr Wioletta Kozak (CKE)

dr Marcin Smolik (CKE)

Centralna Komisja Egzaminacyjna
ul. Józefa Lewartowskiego 6, 00-190 Warszawa
tel. 22 536 65 00
sekretariat@cke.gov.pl

I. Jakie wymagania dotyczące tworzenia własnego tekstu określono w podstawie programowej?

Na konieczność opanowania umiejętności pisania eseju filozoficznego wskazuje ostatni z celów ogólnych kształcenia w zakresie filozofii (poziom rozszerzony) wymienionych w [Podstawie programowej przedmiotu filozofia](#):

Cele kształcenia – wymagania ogólne

IX. Umiejętność pisania tekstu (eseju) filozoficznego, w którym – korzystając ze zdobytej wiedzy z **zakresu logiki** i historii filozofii – identyfikuje się i rozpatruje określone poglądy filozoficzne.

Należy podkreślić, że napisanie wartościowego tekstu filozoficznego wymaga od zdających zrealizowania na zadowalającym poziomie niemal wszystkich celów kształcenia wymienionych w podstawie programowej, a zwłaszcza takich jak:

- II. Rozpoznawanie związków między filozofią a innymi działami kultury europejskiej, zwłaszcza między filozofią a sztuką (w tym literaturą piękną), religią i nauką.
- III. Znajomość poglądów filozofów reprezentatywnych dla poszczególnych epok kultury europejskiej.
- IV. Rozumienie ważniejszych pojęć, zagadnień i stanowisk głównych dyscyplin filozoficznych.
- VIII. Stosowanie narzędzi logiki podczas analizy tekstu filozoficznego i zawartej w nim argumentacji, a także w obronie przed manipulacją.

Realizacja powyższych celów kształcenia filozoficznego wymaga opanowania wiedzy wyszczególnionej w podstawie programowej. Wyeksponowane zależności między przywołanymi zapisami podstawy programowej filozofii a umiejętnością pisania tekstu filozoficznego uprawniają do stwierdzenia, że ta umiejętność – której szkolną postacią jest poprawnie napisane wypracowanie maturalne – stanowi kwintesencję właściwie zrealizowanej edukacji filozoficznej.

Warto także zwrócić uwagę, że umiejętność pisania wypracowania maturalnego z filozofii wymaga od zdających nie tylko wiedzy i umiejętności typowych dla edukacji filozoficznej, lecz także opanowania umiejętności ogólnie ważnych (w kontekście edukacji), na które wskazują następujące cele, sformułowane w podstawie programowej kształcenia ogólnego:

- 1) doskonalenie umiejętności myślowo-językowych, takich jak: czytanie ze zrozumieniem, pisanie twórcze, formułowanie pytań i problemów, posługiwanie się kryteriami, uzasadnianie, wyjaśnianie, klasyfikowanie, wnioskowanie, definiowanie, posługiwanie się przykładami itp.;
- 2) zdobywanie umiejętności formułowania samodzielnych i przemyślanych sądów, uzasadniania własnych i cudzych sądów w procesie dialogu we wspólnocie dociekającej;
- 3) łączenie zdolności krytycznego i logicznego myślenia z umiejętnościami wyobrażeniowo-twórczymi;
- 4) rozwijanie narzędzi myślowych umożliwiających uczniom obcowanie z kulturą i jej rozumienie.

II. Wypracowanie w informatorze o egzaminie maturalnym z filozofii

Arkusz egzaminacyjny z filozofii składa się z dwóch części:

Część 1. *Test*

Część 2. *Wypracowanie.*

Zdający maturę z filozofii będą zobowiązani do napisania wypracowania maturalnego na jeden z dwóch tematów zamieszczonych w arkuszu maturalnym, różniących się tematyką i charakterem:

- temat o charakterze historyczno-filozoficznym (temat 1.)
- temat o charakterze filozoficzno-problemowym (temat 2).

Na potrzeby tematu o charakterze **historyczno-filozoficznym** zostanie w poleceniu wymieniony określony filozof lub przywołany określony fragment tekstu filozoficznego. Zadaniem zdającego będzie napisanie wypracowania, w którym – zgodnie z treścią polecenia – przedstawi on pogląd (lub poglądy) wskazanego filozofa oraz sformułuje własne stanowisko, odnoszące się do zaprezentowanej myśli filozofa wskazanego w poleceniu.

Na potrzeby tematu o charakterze **filozoficzno-problemowym** zostanie w poleceniu wskazany określony problem filozoficzny lub określone stanowisko filozoficzne. Zadaniem zdającego będzie napisanie wypracowania, w którym wyjaśni on problem lub stanowisko wskazane w poleceniu oraz sformułuje własne stanowisko wobec tego problemu lub stanowiska.

Napisanie wypracowania wartościowego pod względem merytorycznym będzie wymagało:

- napisania spójnego tekstu, właściwie skomponowanego i poprawnego pod względem językowym, mającego charakter argumentacyjny i liczącego minimum 400¹ wyrazów
- wyjaśnienia tematu wybranego przez zdającego
- sformułowania tezy odniesionej do tematu wypracowania i jej uzasadnienia
- zaprezentowania argumentacji na rzecz stanowiska zajętego w wypracowaniu, której pełna realizacja powinna obejmować prezentację co najmniej dwóch funkcjonalnych i rzetelnych argumentów (racji), dwóch funkcjonalnych i rzetelnych kontrargumentów (zarzutów) lub jednego kontrargumentu pogłębionego, a także funkcjonalną i rzetelną odpowiedź na zarzut (zarzuty) przedstawiony w wypracowaniu
- funkcjonalnego przywołania kontekstu pozafilozoficznego, np. poprzez odwołanie się do wybranego tekstu kultury lub przywołanie w sposób funkcjonalny informacji z zakresu innych dziedzin wiedzy niż filozofia
- zaprezentowania myśli filozoficznej przynajmniej jednego filozofa lub funkcjonalnego odwołania się do stosownego tekstu filozoficznego: w obydwu sytuacjach chodzi o odwołania do autorów (lub do tekstów) wymienionych w podstawie programowej z filozofii.

¹ W latach szkolnych 2022/2023 i 2023/2024 wypracowanie maturalne z filozofii powinno liczyć minimum 300 wyrazów. Na podstawie: [Aneks do Informatora o egzaminie maturalnym z filozofii w Formule 2023 obowiązujący w latach szkolnych 2022/2023 i 2023/2024.](#)

Lektury obowiązkowe – teksty filozoficzne

1. Platon, *Obrona Sokratesa* lub *Kriton*
2. Platon, *Fedon* (78 d – 80 b oraz 98 c – 100 b)
3. Platon, *Timajos* (28 b – 30 c)
4. Platon, *Fajdros* (246 a–b, 253 d–e)
5. Platon, *Uczta* (209 e – 212 c)
6. Platon, *Państwo* (514 a – 517 a oraz 358 e – 361 d)
7. Arystoteles, *Etyka nikomachejska* (ks. II, 7–8, 1107 a)
8. Arystoteles, *Poetyka* (ks. IV, 1448 b – 1449 a)
9. Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy sławnych filozofów* (ks. IX, rozdz. 11, 79–91)
10. Fragment z pism jednego z następujących autorów: Epikur, Epiktet, Seneka, Marek Aureliusz lub św. Augustyn.
11. św. Anzelm z Canterbury, *Proslogion* (rozdz. 2: *Bóg naprawdę jest*)
12. św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna* (cz. I, kw. 2, art. 1: *Czy Bóg istnieje?*)
13. René Descartes, *Rozprawa o metodzie* (cz. IV)
14. Blaise Pascal, *Myśli* (cz. I, rozdz. 1: *Miejsce człowieka w naturze. Dwie nieskończoności*)
15. John Locke, *Rozważania dotyczące rozumu ludzkiego* (t. I, ks. II, rozdz. I, par. 1–6)
16. Immanuel Kant, *Uzasadnienia metafizyki moralności* (rozdz. 2)
17. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Wykłady z filozofii dziejów* (fragmenty)
18. John Stuart Mill, *O wolności* (rozdz. 1: *Rozważania wstępne*)
19. Friedrich Nietzsche, *Tako rzecze Zaratustra* (*Przedmowa Zaratustry*)
20. August Comte, *Metoda pozytywna w szesnastu wykładach* (wykład pierwszy)
21. Roman Ingarden, *Książeczka o człowieku* (esej *Człowiek i jego rzeczywistość*)
22. Fragmenty tekstów: Karl Jaspers, *Wprowadzenie do filozofii* (rozdz. 2: *Źródła filozofii*) oraz Jean-Paul Sartre, *Egzystencjalizm jest humanizmem*
23. Fragment jednego z następujących tekstów: Bernard Russell, *Problemy filozofii*; George Edward Moore, *Z głównych zagadnień filozofii*; Ludwig Wittgenstein, *Dociekania filozoficzne*; Kazimierz Twardowski, *O tak zwanych prawdach względnych*; Kazimierz Ajdukiewicz, *Zagadnienia i kierunki filozofii*; Tadeusz Kotarbiński, *Medytacje o życiu godziwym*; Tadeusz Czeżowski, *O metafizyce, jej kierunkach i zagadnieniach*

Filozofowie wymienieni w podstawie programowej

Autorzy powyższych tekstów oraz:

- Leucyp
- Demokryt
- Epikur
- Epiktet
- Seneka
- Marek Aureliusz
- Plotyn
- św. Augustyn
- Gottfried Wilhelm Leibniz
- Baruch Spinoza
- David Hume
- George Berkeley
- Edmund Husserl
- Max Scheler
- Władysław Tatarkiewicz

Kryteria oceniania wypracowania

Za napisanie wypracowania zdający będzie mógł otrzymać maksymalnie 30 punktów. Egzaminatorzy oceniający pracę będą przydzielali punkty według czterech **kryteriów głównych**:

1. *Spełnienie formalnych warunków polecenia* (od 0 do 1 pkt)
2. *Kompetencje filozoficzne i kulturowe* (od 0 do 23 pkt)
3. *Kompozycja i spójność wypowiedzi* (od 0 do 4 pkt)
4. *Język wypowiedzi* (od 0 do 2 pkt).

W ramach pierwszego kryterium głównego – ***Spełnienie formalnych warunków polecenia*** – egzaminatorzy rozstrzygają, czy wypracowanie spełnia łącznie następujące warunki polecenia:

- czy znajduje się w nim co najmniej jeden z dwóch kluczowych elementów stanowiska zdającego: wyjaśnienie tematu wypracowania lub teza zdającego;
- czy został w wypracowaniu przedstawiony pogląd przynajmniej jednego filozofa lub czy znajduje się w nim odwołanie do co najmniej jednego tekstu filozoficznego;
- czy wypracowanie przynajmniej częściowo jest wypowiedzią argumentacyjną.

W ramach drugiego kryterium głównego – ***Kompetencje filozoficzne i kulturowe*** – egzaminatorzy przyznają punkty w ramach czterech kryteriów szczegółowych:

- 2.1. Sformułowanie stanowiska (od 0 do 4 pkt).
- 2.2. Wykorzystanie wiedzy z zakresu historii filozofii (od 0 do 5 pkt).
- 2.3. Uzasadnienie stanowiska (od 0 do 12 pkt).
- 2.4. Nawiązania kulturowe (od 0 do 2 pkt).

W ramach trzeciego kryterium głównego – ***Kompozycja i spójność wypowiedzi*** – egzaminatorzy oceniają łącznie kompozycję pracy i spójność wypowiedzi zdającego.

W ramach czwartego kryterium głównego – ***Język wypowiedzi*** – egzaminatorzy oceniają poprawność językową wypowiedzi, a koncentrują się na komunikatywności.

III. Wskazówki metodyczne dotyczące pisania wypracowania maturalnego z filozofii

1. Rozplanowanie pracy w czasie

Należy pamiętać o określonej ilości czasu, jakim dysponuje zdający rozwiązujący arkusz maturalny z filozofii (180 min.), i właściwie podzielić czas przeznaczony na realizację części I (minimum 16 zadań w części testowej) i części II (wypracowanie).

2. Praca w „brudnopisie” (proponowane kroki)

Uwaga! Zalecane czynności uwzględniają fakt, że wymogi stawiane wypracowaniom maturalnym z filozofii i kryteria oceny wypracowań nie są rozłączne. W dobrze napisanym akapicie zdający może spełnić kilka wymogów i tym samym uzyskać punkty z zakresu kilku kryteriów.

Przykłady:

- Za stanowisko przedstawione we wstępie zdający może uzyskać nie tylko punkty z zakresu kryterium 2.1. (*Sformułowanie stanowiska*), lecz także za kryterium 3. (*Kompozycja i spójność wypowiedzi*).
- Innym przykładem jest sytuacja, w której jeden z akapitów wypracowania zawiera argument na rzecz stanowiska zdającego, a przy tym prezentuje myśl określonego filozofa zawartą w przywołanym z tytułu tekście filozoficznym. Jeżeli uwzględnimy możliwość, że w tym jednym akapicie znajdzie się także zasadne odniesienie do określonego tekstu kultury, to za ten fragment pracy zdający będzie mógł uzyskać nie tylko 3 punkty (za pogłębiony argument), lecz także co najmniej 3 punkty z zakresu innych wymogów (*Nawiązania kulturowe* – kryterium 2.4; *Wiedza z zakresu historii filozofii* – kryterium 2.2.).

Dlatego zaleca się, aby – z wykorzystaniem „brudnopisu” znajdującego się w arkuszu maturalnym – wykonać następujące czynności.

1. Uważnie przeczytać sformułowania obydwóch tematów i wybrać ten z nich, którego realizacja – we wstępnej, ale nieprzypadkowej ocenie zdającego – powinna przebiegać sprawnie. Wybór tematu powinien być ściśle związany z tym, na ile zdający rozumie dany temat i jaką wiedzą z zakresu problematyki zawartej w poleceniu dysponuje. Jeżeli zdający uzna, że dobrze rozumie temat i że dysponuje wiedzą, na podstawie której będzie mógł napisać tekst spełniający wymogi stawiane wypracowaniom maturalnym z filozofii, to powinien przystąpić do obmyślenia koncepcji pracy (na wybrany przez siebie temat).
2. Opracować koncepcję pracy (z uwzględnieniem czasu przeznaczanego na tę część pracy):
 - Pierwszym krokiem staje się napisanie pierwszej wersji wstępu, w którym zdający powinien sformułować swoje stanowisko (dokładne omówienie tego wymogu znajduje się w cz. V. niniejszego opracowania). Z uwagi na kryterium 3. (*Kompozycja i spójność wypowiedzi*) należy pamiętać nie tylko o potrzebie napisania poprawnego

wstępu, lecz także o wyodrębnieniu wstępu od zasadniczej części pracy i od zakończenia.

- Z uwagi na kryterium 2.2. (*Wykorzystanie wiedzy z zakresu historii filozofii*) należy wybrać co najmniej jednego filozofa, którego myśl jest dobrze przyswojona przez zdającego i wpisuje się w tematykę pracy. Należy w „brudnopisie” zapisać kluczowe twierdzenia tego autora, które zdający będzie mógł wykorzystać w swoim wywodzie (zdający może w swoim wypracowaniu zaprezentować stanowisko danego filozofa i się z tym stanowiskiem zgodzić; może przedstawić argument danego filozofa na potwierdzenie tezy bronionej przez siebie).

Uwaga! Jeżeli zdający wybrał temat, w którym wymaga się od niego zaprezentowania poglądu konkretnego filozofa, to oczywiście jest do tego zobowiązany (co nie oznacza, że nie może przywołać również myśli innego filozofa, a następnie wokół tej myśli snuć główną nić wyvodu).

- Kolejną szczególnie istotną czynnością wstępną staje się przygotowanie argumentacji, na którą powinny się składać co najmniej (i zasadniczo nie więcej niż trzy) dwa argumenty na rzecz własnego stanowiska, dwa zarzuty (lub jeden pogłębiony) i odpowiedź na zarzut. Podczas pracy w „brudnopisie” nad argumentacją najlepiej jest skupić się na jednym argumencie i nadać mu postać rozumowania, w którym pojawi się zasadne odniesienie do myśli określonego filozofa lub odwołanie do tekstu kultury. Dobra realizacja tego pomysłu będzie równoznaczna ze spełnieniem kilku wymogów stawianych wypracowaniom maturalnym z filozofii. Analogicznie można postąpić, aby opracować zarzut i odpowiedź. Należy podkreślić, że uzyskanie maksymalnej liczby 12 punktów za spełnienie kryterium 2.2. wymaga sformułowania jedynie dwóch funkcjonalnych i rzetelnych argumentów (nie więcej!), z których jeden musi mieć postać pogłębioną, oraz jednego funkcjonalnego i pogłębionego kontrargumentu, wraz z jego zasadnym odparciem.
- Z uwagi na kryterium 2.4. (*Nawiązania kulturowe*) warto w „brudnopisie” odnotować dwa różne nawiązania, które najlepiej wkomponować w część argumentacyjną.

IV. Przykładowe wypracowanie z komentarzem dydaktycznym (ocena wypracowania z zastosowaniem kryteriów oraz z uwagami dotyczącymi ich stosowania)

Temat²

Pozostaje nam obecnie do omówienia przyjaźń; jest ona pewną cnotą lub czymś z cnotą związanym, a ponadto czymś dla życia najkonieczniejszym, bo bez przyjaciół nikt nie mógłby pragnąć żyć, chociażby posiadał wszystkie inne dobra.

Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, Warszawa 2012.

Wykorzystując Arystotelesowskie rozumienie cnoty, szczęścia (eudajmonii) i przyjaźni, wyjaśnij sens wyrażonego w przywołanym cytacie twierdzenia, że *przyjaźń jest dla życia czymś najkonieczniejszym*, a następnie zajmij wobec tego twierdzenia własne stanowisko i je uzasadnij, odwołując się do poglądów wybranych filozofów.

Tekst wypracowania³

Arystoteles uchodzi za jednego z największych filozofów. Na tę ocenę zasłużył między innymi tym, że w swojej twórczości podejmował większość doniosłych zagadnień filozoficznych, spośród których znacząca część także i dzisiaj stanowi przedmiot refleksji filozoficznej. Wśród tych zagadnień ważne miejsce zajmuje przyjaźń, której autor „Etyki nikomachejskiej” poświęcił dwie księgi swojego wielkiego dzieła, co już może świadczyć o wielkim znaczeniu tego zagadnienia. Doniosłość rozważań Arystotelesa o przyjaźni ujawnia bez wątpienia jego stwierdzenie, że jest ona dla życia czymś najkonieczniejszym. Wydaje mi się, że teza ta wpisuje się idealnie w kluczowe dla filozofii praktycznej pytanie o dobre życie. Stagiryta uznając przyjaźń za „coś najkonieczniejszego” zdaje się twierdzić, że dobre życie nie jest możliwe bez przyjaźni – i to przyjaźni doskonałej. Nie podzielam tak wyrażonego stanowiska Arystotelesa.

Żeby zaprezentować własne stanowisko, najpierw wykażę, że zasadna jest zasygnalizowana już powyżej interpretacja poglądów Arystotelesa, w ramach której utożsamiam ideał dobrego życia z praktykowaniem przyjaźni doskonałej. Tę zasadność wykażę, pokazując związki między arystotelesowskim pojęciem szczęścia (eudajmonii), cnoty i przyjaźni oraz ich związku z pojęciem dobrego życia. W dalszej części pracy wyjaśnię, dlaczego nie podzielam stanowiska Stagiryty, przywołując stosowne argumenty.

Autor „Etyki nikomachejskiej” zauważył, że „przyjaźń jest cnotą lub czymś z cnotą związanym”. Stwierdzenie to stanie się bardziej zrozumiałe, gdy zarysuje się przedstawioną w VIII i IX księdze tego dzieła koncepcję przyjaźni. Arystoteles wyróżnił tam trzy rodzaje relacji przyjacielskich, których treścią jest wzajemna życzliwość, a czynnikiem różnicującym typ dobra, które stanowi podstawę wyróżnienia i odróżnienia przyjaźni opartej na przyjemności, korzyści i cnotie. Arystoteles podkreśla, że jedynie ostatnia z nich zasługuje na miano przyjaźni doskonałej – prawdziwa przyjaźń jest możliwa jedynie między ludźmi

² Temat wypracowania zaczerpnięto z *Informatora o egzaminie maturalnym z filozofii od roku szkolnego 2022/2023*.

³ Przedstawione wypracowanie jest oryginalną pracą ucznia.

etycznie dzielnymi, a na miano ludzi cnotliwych zasługują ci, którzy są pozbawieni jakichkolwiek wad moralnych. Jedynie tak pojęta przyjaźń może być „czymś najkonieczniejszym”, czyli czymś, co umożliwia doskonale dobre życie. W „Etyce nikomachejskiej” jej autor zauważa, że eudajmonia jest najlepszym rodzajem ludzkiego działania i utożsamia je z najwyższym dobrem. Jako że tym, co w człowieku jest najdoskonalsze jest rozumność, to tym samym szczęście polegać będzie na życiu rozumnym. Rozumnością jest też przeniknięta dzielność etyczna, bo według Stagiryty jest ona wyznaczana przez rozum „środkiem” między skrajnościami, a dzielny etycznie człowiek to ktoś, kto posiada cały katalog cnót i jest pozbawiony wad. Mając powyższe na uwadze należy się zgodzić, że pojęte po arystotelesowsku dobre życie, czyli życie zapewniające eudajmonię, będzie się realizować na drodze praktykowania przyjaźni doskonalej.

Jednak z założenia, że można osiągnąć szczęście poprzez praktykowanie przyjaźni doskonalej, nie wynika, że przyjaźń jest „czymś najkonieczniejszym”, jeśli będziemy przez to rozumieć, że jest ona warunkiem koniecznym dobrego życia. Powód jest prosty – do dobrego życia wystarcza już sama cnota. Pogląd taki znajdziemy choćby w sokratejskim intelektualizmie etycznym, zgodnie z którym sama cnota – utożsamiona przez Sokratesa z wiedzą – wystarcza do dobrego życia. Ze stanowiskiem tym zgodziliby się także starożytni stoicy upatrujący istoty szczęścia w samej cnotcie.

Mój brak akceptacji dla stanowiska Arystotelesa wpływa także z tego, iż trudno mi zgodzić się z jego koncepcją bycia dobrym człowiekiem, co przekłada się na zaprezentowaną już koncepcję przyjaźni doskonalej. Nie wydaje mi się przekonującą myśl, iż na miano dobrego życia zasługuje jedynie życie w pełni cnotliwe i pozbawione moralnych wad. Tego typu idea jest dosyć często spotykana w literaturze. Protagoniści Sienkiewiczowskiej trylogii: Jan Skrzetuski, Longinus Podbięta, Michał Wołodyjowski czy Ketling, spośród których przynajmniej dwaj ostatni niewątpliwie realizują ideał przyjaźni doskonalej, są zaprezentowani jako osoby absolutnie szlachetne, moralnie nieskazitelne a nawet heroiczne. Czy jednak dobre życie musi być moralnie nieskazitelne? Nie sądzę. Wydaje się, że przywołane i mocno wyidealizowane postaci literackie niezmiernie rzadko mają swoje odpowiedniki w realnym świecie. Tymczasem i w życiu i w literaturze można zetknąć się z postaciami, których życie zasługuje na miano dobrego, mimo tego, iż nie mieszczą się w zarysowanym w tej pracy modelu dobrego życia. Zgadzałem się głównie z myślą arystotelesowską, zgodnie z którą dobre życie musi zawierać wyrazisty rys moralny, równocześnie sądzę, że jego istotą jest autonomia i odpowiedzialność, które nie wymagają moralnej nieskazitelności, a tym samym nie wymagają również praktykowania doskonalej przyjaźni. Moje stanowisko jest zbieżne z wieloma występującymi w filozofii koncepcjami – jest na przykład do pogodzenia z utylitarystyczną wizją moralności, której istotą jest postulat maksymalizowania szczęścia w świecie, co można uznać za wyraz odpowiedzialności, a na pewno odpowiada koncepcji J.P. Sartre’a, który w swoim eseju „Egzystencjalizm jest humanizmem” wprost twierdził, że człowiek z istoty jest wolny i wolność tę musi realizować w sposób autentyczny, nie licząc się w każdym przypadku z moralnymi wymogami, a zarazem – właśnie z tego powodu – musi brać za swoje wybory pełną odpowiedzialność. Ta część mojej argumentacji może spotkać się zarzutem, iż koncepcja Arystotelesa nie wyklucza ani autonomii podmiotu ani odpowiedzialności, ponieważ w jego wizji przyjaźni doskonalej jest miejsce na odpowiedzialność i sprzęgniętą z nią autonomię. Odpowiedzialność ujawnia się zarówno w obowiązku bycia dzielnym etycznie, jak też w tym, aby wspierać przyjaciela w moralnym doskonaleniu się, a nawet w propagowaniu przyjaźni, co ujawnia się w tezie Stagiryty, iż dla polis ważniejsza od sprawiedliwości jest troska

o przyjaźni. Można też uznać, że praktykowanie przyjaźni wymaga autonomii, której podstawą są rozumne i wolne wybory, który to rys jest koniecznym warunkiem dzielności etycznej. Ten zarzut jest po części trafny, rozmija się jednak z sednem zrekonstruowanego w tej pracy stanowiska Arystotelesa, ponieważ dobre życie pojęte w kategoriach autentyczności i odpowiedzialności nie wymaga moralnej nieskazitelności – tymczasem według Arystotelesa konsekwencją utraty dzielności etycznej jednego z przyjaciół jest kres samej przyjaźni. Efektem tego jest nie tylko to, że „moralnie upadły” przyjaciel traci szansę na dobre życie, ale że nawet drugi z przyjaciół przestaje mieć udział w dobrym życiu – ono bowiem wymaga z konieczności praktykowania doskonałej przyjaźni jako wzajemnej relacji między dzielnymi etycznie ludźmi. Ta konsekwencja wydaje mi się nie do zaakceptowania już z tego powodu, że zakończenie przyjaźni w części przypadków jest zupełnie niezależne od człowieka i dzieje się tak nie tylko ze względu na opisany tutaj przypadek, ale także z tak naturalnej przyczyny, jaką jest śmierć jednego z przyjaciół. Nie jest dla mnie przekonująca wizja przyjaźni, w której nie ma miejsca na moralne potknięcia i wady – sądzę, że w prawdziwej przyjaźni moralna niedoskonałość nie niweczy tej niezwyklej relacji, gdyż za kluczową dla przyjaźni „cnotę” uznaję lojalność, nie zaś moralną doskonałość.

W pracy została przedstawiona pewna interpretacja tezy Arystotelesa na temat przyjaźni i jej znaczenia dla dobrego życia. Została przedstawiona argumentacja, która wykazała, że zrekonstruowane stanowisko autora „Etyki nikomachejskiej” jest nieprzekonujące. W pracy stwierdzono, że nie ma koniecznego związku między przeświadczeniem, iż dobre życie musi zawierać istotny rys moralny, a tezą, iż wymaga ono z konieczności praktykowania przyjaźni doskonałej oraz podważono samą arystotelesowską koncepcję przyjaźni doskonałej, ze względu na zbyt radykalne pojmowanie dzielności etycznej.

Przeanalizujemy wypracowanie pod kątem spełnienia wymagań określonych w poszczególnych kryteriach oceny wypracowania maturalnego z filozofii.

1. Spełnienie formalnych warunków polecenia

<ul style="list-style-type: none"> • W wypracowaniu znajduje się co najmniej jeden z dwóch kluczowych elementów stanowiska zdającego: wyjaśnienie tematu wypracowania lub teza zdającego. ORAZ • W wypracowaniu przedstawiony jest pogląd przynajmniej jednego filozofa lub znajduje się w nim odwołanie do co najmniej jednego tekstu filozoficznego. ORAZ • Wypracowanie przynajmniej częściowo jest wypowiedzią argumentacyjną. 	1 pkt
<ul style="list-style-type: none"> • Wypracowanie nie spełnia dowolnego z warunków wymaganych do otrzymania 1 punktu. ALBO • Wypracowanie jest napisane w formie planu albo w punktach. 	0 pkt

Odpowiednimi kolorami zaznaczono w nim te fragmenty, które odpowiadają wymogom określonym w kryterium 1.:

- wyjaśnienie tematu oraz sformułowanie tezy
- przedstawienie poglądu jednego filozofa oraz odwołanie się do jednego tekstu filozoficznego
- wypracowanie ma formę wypowiedzi argumentacyjnej.

Fragment wypracowania

Arystoteles uchodzi za jednego z największych filozofów. Na tę ocenę zasłużył między innymi tym, że w swojej twórczości podejmował większość doniosłych zagadnień filozoficznych, spośród których znacząca część także i dzisiaj stanowi przedmiot refleksji filozoficznej. Wśród tych zagadnień ważne miejsce zajmuje przyjaźń, której autor „Etyki nikomachejskiej” poświęcił dwie księgi swojego wielkiego dzieła, co już może świadczyć o wielkim znaczeniu tego zagadnienia. Doniosłość rozważań Arystotelesa o przyjaźni ujawnia bez wątpienia jego stwierdzenie, że jest ona dla życia czymś najkonieczniejszym. Wydaje mi się, że teza ta wpisuje się idealnie w kluczowe dla filozofii praktycznej pytanie o dobre życie. Stagiryta uznając przyjaźń za „coś najkonieczniejszego” zdaje się twierdzić, że dobre życie nie jest możliwe bez przyjaźni – i to przyjaźni doskonałej. Nie podzielam tak wyrażonego stanowiska Arystotelesa.

Żeby zaprezentować własne stanowisko, najpierw wykażę, że zasadna jest zasygnalizowana już powyżej interpretacja poglądów Arystotelesa, w ramach której utożsamiam ideał dobrego życia z praktykowaniem przyjaźni doskonałej. Tę zasadność wykażę, pokazując związki między arystotelesowskim pojęciem szczęścia (eudajmonii), cnoty i przyjaźni oraz ich związku z pojęciem dobrego życia. W dalszej części pracy wyjaśnię, dlaczego nie podzielam stanowiska Stagiryty, przywołując stosowne argumenty.

Autor „Etyki nikomachejskiej” zauważył, że „przyjaźń jest cnotą lub czymś z cnotą związanym”. Stwierdzenie to stanie się bardziej zrozumiałe, gdy zarysuje się przedstawioną w VIII i IX księdze tego dzieła koncepcję przyjaźni. Arystoteles wyróżnił tam trzy rodzaje relacji przyjacielskich, których treścią jest wzajemna życzliwość, a czynnikiem różnicującym typ dobra, które stanowi podstawę wyróżnienia i odróżnienia przyjaźni opartej na przyjemności, korzyści i cnotie. Arystoteles podkreśla, że jedynie ostatnia z nich zasługuje na miano przyjaźni doskonałej – prawdziwa przyjaźń jest możliwa jedynie między ludźmi etycznie dzielnymi, a na miano ludzi cnotliwych zasługują ci, którzy są pozbawieni jakichkolwiek wad moralnych. Jedynie tak pojęta przyjaźń może być „czymś najkonieczniejszym”, czyli czymś, co umożliwia doskonale dobre życie. W „Etyce nikomachejskiej” jej autor zauważa, że eudajmonia jest najlepszym rodzajem ludzkiego działania i utożsamia je z najwyższym dobrem. Jako że tym, co w człowieku jest najdoskonalsze jest rozumność, to tym samym szczęście polegać będzie na życiu rozumnym. Rozumnością jest też przeniknięta dzielność etyczna, bo według Stagiryty jest ona wyznaczana przez rozum „środkiem” między skrajnościami, a dzielny etycznie człowiek to ktoś, kto posiadał cały katalog cnot i jest pozbawiony wad. Mając powyższe na uwadze należy się zgodzić, że pojęte po arystotelesowsku dobre życie, czyli życie zapewniające eudajmonię, będzie się realizować na drodze praktykowania przyjaźni doskonałej.

Jednak z założenia, że można osiągnąć szczęście poprzez praktykowanie przyjaźni doskonałej, nie wynika, że przyjaźń jest „czymś najkonieczniejszym”, jeśli będziemy przez to rozumieć, że jest ona warunkiem koniecznym dobrego życia. Powód jest prosty – do

dobrego życia wystarcza już sama cnota. Pogląd taki znajdziemy choćby w sokratejskim intelektualizmie etycznym, zgodnie z którym sama cnota – utożsamiona przez Sokratesa z wiedzą – wystarcza do dobrego życia. Ze stanowiskiem tym zgodziliby się także starożytni stoicy upatrujący istoty szczęścia w samej cnotcie.

Mój brak akceptacji dla stanowiska Arystotelesa wpływa także z tego, iż trudno mi zgodzić się z jego koncepcją bycia dobrym człowiekiem, co przekłada się na zaprezentowaną już koncepcję przyjaźni doskonałej. Nie wydaje mi się przekonującą myśl, iż na miano dobrego życia zasługuje jedynie życie w pełni cnotliwe i pozbawione moralnych wad.

Sprawdźmy zatem, czy:

W wypracowaniu zawarto wyjaśnienie tematu.	<u>TAK</u>	NIE
W wypracowaniu zawarta jest teza.	<u>TAK</u>	NIE
W wypracowaniu przedstawiony został pogląd jednego filozofa.	<u>TAK</u>	NIE
W wypracowaniu znajduje się odwołanie do jednego tekstu filozoficznego.	<u>TAK</u>	NIE
Wypracowanie przynajmniej częściowo jest wypowiedzią argumentacyjną.	<u>TAK</u>	NIE

Konkluzja

Praca spełnia wszystkie konieczne wymogi wypracowania maturalnego z filozofii:

- w wypracowaniu znajdują się zarówno teza zdającego, jak i wyjaśnienie tematu wypracowania
- w wypracowaniu znajdują się odwołania do myśli filozoficznej kilku filozofów
- wypracowanie jest tekstem argumentacyjnym.

2. Kompetencje filozoficzne i kulturowe

2.1. Sformułowanie stanowiska

Zadawalające wyjaśnienie tematu wypracowania oraz jasno sformułowana teza.	4 pkt
Zadawalające wyjaśnienie tematu wypracowania, lecz nie w pełni jasno sformułowana teza ALBO jasno sformułowana teza, lecz nie w pełni zadowalające wyjaśnienie tematu wypracowania.	3 pkt
Jasno sformułowana teza, lecz brak (zadowalającego) wyjaśnienia tematu wypracowania ALBO zadawalające wyjaśnienie tematu wypracowania, lecz brak (jasno) sformułowanej tezy ALBO nie w pełni zadowalające wyjaśnienie tematu wypracowania oraz nie w pełni jasno sformułowana teza.	2 pkt
Nie w pełni zadowalające wyjaśnienie tematu wypracowania (i brak sformułowanej tezy) ALBO nie w pełni jasno sformułowana teza (i brak wyjaśnienia tematu).	1 pkt
Brak wyjaśnienia tematu (lub wyjaśnienie niepoprawne) i brak tezy (lub teza sformułowana w sposób niezrozumiały).	0 pkt

Przeanalizujemy wypracowanie w ramach kryterium 2.1.

Odpowiednimi kolorami zaznaczono w nim te fragmenty, które odpowiadają wymogom określonym w kryterium 2.1.:

- **zadawalające wyjaśnienie tematu**
- **jasno sformułowana teza.**

Fragment wypracowania

Arystoteles uchodzi za jednego z największych filozofów. Na tę ocenę zasłużył między innymi tym, że w swojej twórczości podejmował większość doniosłych zagadnień filozoficznych, spośród których znacząca część także i dzisiaj stanowi przedmiot refleksji filozoficznej. Wśród tych zagadnień ważne miejsce zajmuje przyjaźń, której autor „Etyki nikomachejskiej” poświęcił dwie księgi swojego wielkiego dzieła, co już może świadczyć o wielkim znaczeniu tego zagadnienia. **Doniosłość rozważań Arystotelesa o przyjaźni ujawnia bez wątpienia jego stwierdzenie, że jest ona dla życia czymś najkonieczniejszym. Wydaje mi się, że teza ta wpisuje się idealnie w kluczowe dla filozofii praktycznej pytanie o dobre życie. Stagiryta uznając przyjaźń za „coś najkonieczniejszego” zdaje się twierdzić, że dobre życie nie jest możliwe bez przyjaźni – i to przyjaźni doskonałej. Nie podzielam tak wyrażonego stanowiska Arystotelesa.**

Żeby zaprezentować własne stanowisko, najpierw wykażę, że zasadna jest zasygnalizowana już powyżej interpretacja poglądów Arystotelesa, w ramach której

utożsamiam ideał dobrego życia z praktykowaniem przyjaźni doskonałej. Tę zasadność wykażę, pokazując związki między arystotelesowskim pojęciem szczęścia (eudajmonii), cnoty i przyjaźni oraz ich związku z pojęciem dobrego życia. W dalszej części pracy wyjaśnię, dlaczego nie podzielam stanowiska Stagiryty, przywołując stosowne argumenty.

Autor „Etyki nikomachejskiej” zauważył, że „przyjaźń jest cnotą lub czymś z cnotą związanym”. Stwierdzenie to stanie się bardziej zrozumiałe, gdy zarysuje się przedstawioną w VIII i IX księdze tego dzieła koncepcję przyjaźni. Arystoteles wyróżnił tam trzy rodzaje relacji przyjacielskich, których treścią jest wzajemna życzliwość, a czynnikiem różnicującym typ dobra, które stanowi podstawę wyróżnienia i odróżnienia przyjaźni opartej na przyjemności, korzyści i cnotcie. Arystoteles podkreśla, że jedynie ostatnia z nich zasługuje na miano przyjaźni doskonałej – prawdziwa przyjaźń jest możliwa jedynie między ludźmi etycznie dzielnymi, a na miano ludzi cnotliwych zasługują ci, którzy są pozbawieni jakichkolwiek wad moralnych. Jedynie tak pojęta przyjaźń może być „czymś najkonieczniejszym”, czyli czymś, co umożliwi doskonale dobre życie. W „Etyce nikomachejskiej” jej autor zauważa, że eudajmonia jest najlepszym rodzajem ludzkiego działania i utożsamia je z najwyższym dobrem. Jako że tym, co w człowieku jest najdoskonalsze jest rozumność, to tym samym szczęście polegać będzie na życiu rozumnym. Rozumnością jest też przeniknięta dzielność etyczna, bo według Stagiryty jest ona wyznaczana przez rozum „środkiem” między skrajnościami, a dzielny etycznie człowiek to ktoś, kto posiadał cały katalog cnot i jest pozbawiony wad. Mając powyższe na uwadze należy się zgodzić, że pojęte po arystotelesowsku dobre życie, czyli życie zapewniające eudajmonię, będzie się realizować na drodze praktykowania przyjaźni doskonałej.

Sprawdźmy zatem, czy:

W wypracowaniu zawarto zadowalające wyjaśnienie tematu.	<u>TAK</u>	NIE
W wypracowaniu teza została jasno sformułowana.	<u>TAK</u>	NIE

Konkluzja

W wypracowaniu zawarto zadowalające wyjaśnienie tematu oraz tezę (stanowisko) jasno sformułowaną przez zdającego.

Należy zauważyć, że autor przedstawionego wypracowania formułuje swoje stanowisko w sposób raczej nietypowy, choć w pełni akceptowalny. Nie tylko odnosi się do kluczowej tezy wskazanej w poleceniu („przyjaźń jest dla życia czymś najkonieczniejszym”), lecz także przedstawia jej określoną interpretację („dobre życie nie jest możliwe bez przyjaźni”), a przy tym objaśnia – kluczowe dla tematyki podjętej w pracy – pojęcia i twierdzenia.

Warto zauważyć, że drugi z fragmentów zaznaczonych na niebiesko będzie także oceniany w ramach kryterium 2.2. *Wykorzystanie wiedzy z zakresu historii filozofii.*

2.2. Wykorzystanie wiedzy z zakresu historii filozofii

Funkcjonalne i rzetelne przywołanie myśli filozoficznej co najmniej dwóch filozofów, w tym jedno przywołanie pogłębione ORAZ funkcjonalne i rzetelne odwołanie do przynajmniej jednego tekstu filozoficznego; brak błędów rzeczowych.	5 pkt
Funkcjonalne i rzetelne przywołanie myśli filozoficznej co najmniej dwóch filozofów, w tym jedno przywołanie pogłębione; brak błędów rzeczowych.	4 pkt
Funkcjonalne i rzetelne przywołanie myśli filozoficznej co najmniej dwóch filozofów; dopuszczalny jeden błąd rzeczowy.	3 pkt
Funkcjonalne i rzetelne przywołanie myśli filozoficznej jednego filozofa; dopuszczalne dwa błędy rzeczowe.	2 pkt
Funkcjonalne i rzetelne przywołanie myśli filozoficznej jednego filozofa; dopuszczalne trzy błędy rzeczowe.	1 pkt
Brak przywołania myśli filozoficznej przynajmniej jednego filozofa ALBO przywołanie myśli filozoficznej niespełniające warunku funkcjonalności lub rzetelności ALBO cztery i więcej błędów rzeczowe.	0 pkt

Przeanalizujemy wypracowanie w ramach kryterium 2.2.

Odpowiednimi kolorami zaznaczono w nim te fragmenty, do których odnoszą się wymogi określone w kryterium 2.2.:

- funkcjonalne i rzetelne przywołanie poglądów dwóch filozofów
- funkcjonalne i rzetelne odwołanie do tekstu filozoficznego
- brak błędów rzeczowych.

Fragment wypracowania

Arystoteles uchodzi za jednego z największych filozofów. Na tę ocenę zasłużył między innymi tym, że w swojej twórczości podejmował większość doniosłych zagadnień filozoficznych, spośród których znacząca część także i dzisiaj stanowi przedmiot refleksji filozoficznej. Wśród tych zagadnień ważne miejsce zajmuje przyjaźń, której autor „Etyki nikomachejskiej” poświęcił dwie księgi swojego wielkiego dzieła, co już może świadczyć o wielkim znaczeniu tego zagadnienia. Doniosłość rozważań Arystotelesa o przyjaźni ujawnia bez wątpienia jego stwierdzenie, że jest ona dla życia czymś najkonieczniejszym. Wydaje mi się, że teza ta wpisuje się idealnie w kluczowe dla filozofii praktycznej pytanie o dobre życie. Stagiryta uznając przyjaźń za „coś najkonieczniejszego” zdaje się twierdzić, że dobre życie nie jest możliwe bez przyjaźni – i to przyjaźni doskonałej. Nie podzielam tak wyrażonego stanowiska Arystotelesa.

Żeby zaprezentować własne stanowisko, najpierw wykażę, że zasadna jest zasygnalizowana już powyżej interpretacja poglądów Arystotelesa, w ramach której utożsamiam ideał dobrego życia z praktykowaniem przyjaźni doskonałej. Tę zasadność wykażę, pokazując związki między arystotelesowskim pojęciem szczęścia (eudajmonii), cnoty i przyjaźni oraz ich związku z pojęciem dobrego życia. W dalszej części pracy wyjaśnię, dlaczego nie podzielam stanowiska Stagiryty, przywołując stosowne argumenty.

Autor „Etyki nikomachejskiej” zauważył, że „przyjaźń jest cnotą lub czymś z cnotą związanym”. Stwierdzenie to stanie się bardziej zrozumiałe, gdy zarysuje się przedstawioną w VIII i IX księdze tego dzieła koncepcję przyjaźni. Arystoteles wyróżnił tam trzy rodzaje relacji przyjacielskich, których treścią jest wzajemna życzliwość, a czynnikiem różnicującym typ dobra, które stanowi podstawę wyróżnienia i odróżnienia przyjaźni opartej na przyjemności, korzyści i cnotcie. Arystoteles podkreśla, że jedynie ostatnia z nich zasługuje na miano przyjaźni doskonałej – prawdziwa przyjaźń jest możliwa jedynie między ludźmi etycznie dzielnymi, a na miano ludzi cnotliwych zasługują ci, którzy są pozbawieni jakichkolwiek wad moralnych. Jedynie tak pojęta przyjaźń może być „czymś najkonieczniejszym”, czyli czymś, co umożliwia doskonale dobre życie. W „Etyce nikomachejskiej” jej autor zauważa, że eudajmonia jest najlepszym rodzajem ludzkiego działania i utożsamia je z najwyższym dobrem. Jako że tym, co w człowieku jest najdoskonalsze jest rozumność, to tym samym szczęście polegać będzie na życiu rozumnym. Rozumnością jest też przeniknięta dzielność etyczna, bo według Stagiryty jest ona wyznaczana przez rozum „środkiem” między skrajnościami, a dzielny etycznie człowiek to ktoś, kto posiada cały katalog cnot i jest pozbawiony wad. Mając powyższe na uwadze należy się zgodzić, że pojęte po arystotelesowsku dobre życie, czyli życie zapewniające eudajmonię, będzie się realizować na drodze praktykowania przyjaźni doskonałej.

Jednak z założenia, że można osiągnąć szczęście poprzez praktykowanie przyjaźni doskonałej, nie wynika, że przyjaźń jest „czymś najkonieczniejszym”, jeśli będziemy przez to rozumieć, że jest ona warunkiem koniecznym dobrego życia. Powód jest prosty – do dobrego życia wystarcza już sama cnota. Pogląd taki znajdziemy choćby w sokratejskim intelektualizmie etycznym, zgodnie z którym sama cnota – utożsamiona przez Sokratesa z wiedzą – wystarcza do dobrego życia. Ze stanowiskiem tym zgodziliby się także starożytni stoicy upatrujący istoty szczęścia w samej cnotcie.

Mój brak akceptacji dla stanowiska Arystotelesa wypływa także z tego, iż trudno mi zgodzić się z jego koncepcją bycia dobrym człowiekiem, co przekłada się na zaprezentowaną już koncepcję przyjaźni doskonałej. Nie wydaje mi się przekonującą myśl, iż na miano dobrego życia zasługuje jedynie życie w pełni cnotliwe i pozbawione moralnych wad. Tego typu idea jest dosyć często spotykana w literaturze. Protagoniści Sienkiewiczowskiej trylogii: Jan Skrzetuski, Longinus Podbięta, Michał Wołodyjowski czy Ketling, spośród których przynajmniej dwaj ostatni niewątpliwie realizują ideał przyjaźni doskonałej, są zaprezentowani jako osoby absolutnie szlachetne, moralnie nieskazitelne a nawet heroiczne. Czy jednak dobre życie musi być moralnie nieskazitelne? Nie sądzę. Wydaje się, że przywołane i mocno wyidealizowane postaci literackie niezmiernie rzadko mają swoje odpowiedniki w realnym świecie. Tymczasem i w życiu i w literaturze można zetknąć się z postaciami, których życie zasługuje na miano dobrego, mimo tego, iż nie mieszczą się w zarysowanym w tej pracy modelu dobrego życia. Zgadza się główną myślą arystotelesowską, zgodnie z którą dobre życie musi zawierać wyrazisty rys moralny, równocześnie sądzę, że jego istotą jest

autonomia i odpowiedzialność, które nie wymagają moralnej nieskazitelności, a tym samym nie wymagają również praktykowania doskonałej przyjaźni. **Moje stanowisko jest zbieżne z wieloma występującymi w filozofii koncepcjami – jest na przykład do pogodzenia z utylitarystyczną wizją moralności, której istotą jest postulat maksymalizowania szczęścia w świecie, co można uznać za wyraz odpowiedzialności, a na pewno odpowiada koncepcji J. P. Sartre’a, który w swoim eseju „Egzystencjalizm jest humanizmem” wprost twierdził, że człowiek z istoty jest wolny i wolność tę musi realizować w sposób autentyczny, nie licząc się w każdym przypadku z moralnymi wymogami, a zarazem – właśnie z tego powodu – musi brać za swoje wybory pełną odpowiedzialność.**

Sprawdźmy zatem, czy:

Przywołane zostały poglądy dwóch filozofów.	<u>TAK</u>	NIE
Poglądy filozofów zostały przywołane funkcjonalnie i rzetelnie.	<u>TAK</u>	NIE
W wypracowaniu znajduje się funkcjonalne odwołanie do tekstu filozoficznego.	<u>TAK</u>	NIE
W wypracowaniu nie ma błędów rzeczowych.	<u>TAK</u>	NIE

Konkluzja

Zdający otrzymał maksymalną liczbę punktów, ponieważ nie popełnił żadnego błędu o charakterze rzeczowym i przywołał w sposób funkcjonalny i rzetelny poglądy filozoficzne kilku filozofów (w tym jedno odniesienie – właśnie do myśli Arystotelesa – zostało uznane za pogłębione). Zdający nie tylko przywołał rzetelnie kilka twierdzeń Arystotelesa, lecz także zadowalająco objaśnia kluczowe pojęcia z zakresu arystotelesowskiej filozofii praktycznej: pojęcia eudajmonii, cnoty i przyjaźni. Poza tym przywołał poglądy Sokratesa, utylitarystów i J.P. Sartre’a. Ponadto w swojej wypowiedzi zdający odwołał się w sposób funkcjonalny i rzetelny do dwóch tekstów filozoficznych (do *Etyki nikomachejskiej* Arystotelesa oraz do tekstu J.P. Sartre’a *Egzystencjalizm jest humanizmem*).

2.3. Uzasadnienie stanowiska

2.3.a) Argumentacja na rzecz stanowiska

W ramach uzasadnienia występują co najmniej dwa funkcjonalne argumenty, w tym – jeden pogłębiony; co najmniej jeden z argumentów ma postać poprawnego wnioskowania; brak błędów logicznych w argumentacji.	6 pkt
W ramach uzasadnienia występują dwa funkcjonalne argumenty lub jeden funkcjonalny argument pogłębiony; co najmniej jeden argument ma postać poprawnego wnioskowania; brak błędów logicznych w argumentacji.	5 pkt
W ramach uzasadnienia występują co najmniej dwa funkcjonalne argumenty, w tym – jeden pogłębiony; uzasadnienie zawiera najwyżej jeden błąd logiczny w argumentacji.	4 pkt

W ramach uzasadnienia występują co najmniej dwa funkcjonalne argumenty; uzasadnienie zawiera najwyżej jeden błąd logiczny w argumentacji.	3 pkt
W ramach uzasadnienia występuje co najmniej jeden funkcjonalny argument; uzasadnienie zawiera najwyżej jeden błąd logiczny w argumentacji.	2 pkt
W ramach uzasadnienia występuje co najmniej jeden funkcjonalny argument; uzasadnienie zawiera najwyżej dwa błędy logiczne w argumentacji.	1 pkt
Brak uzasadnienia ALBO w ramach uzasadnienia nie występuje żaden funkcjonalny argument ALBO trzy (lub więcej) błędów logicznych w argumentacji.	0 pkt

Przeanalizujmy wypracowanie w ramach kryterium 2.3.a). Odpowiednimi kolorami zaznaczono w nim te fragmenty, do których odnoszą się wymogi określone w kryterium 2.3.a):

- dwa funkcjonalne argumenty, w tym jeden pogłębiony
- uzasadnienie nie zawiera błędów logicznych.

Argument 1.

Fragment wypracowania

Jednak z założenia, że można osiągnąć szczęście poprzez praktykowanie przyjaźni doskonałej, nie wynika, że przyjaźń jest „czymś najkonieczniejszym”, jeśli będziemy przez to rozumieć, że jest ona warunkiem koniecznym dobrego życia. Powód jest prosty – do dobrego życia wystarcza już sama cnota. Pogląd taki znajdziemy choćby w sokratejskim intelektualizmie etycznym, zgodnie z którym sama cnota – utożsamiona przez Sokratesa z wiedzą – wystarcza do dobrego życia. Ze stanowiskiem tym zgodziliby się także starożytni stoicy upatrujący istoty szczęście w samej cnotcie.

Konkluzja

Powyższy argument bezpośrednio wiąże się z tematyką pracy i odnosi się do stanowiska Arystotelesa. Jest to argument pogłębiony, ponieważ ma postać poprawnego wnioskowania i w zasadny sposób odnosi się do wybranych poglądów etycznych wskazanych filozofów starożytnych. Można też uznać, że objaśnienia pojęć występujących w argumentcie, wcześniej poczynione przez zdającego, uzupełniają pośrednio tę część wywodu zdającego. Warto też zauważyć, że ten argument ma zasadniczo charakter logiczny. Zdający odnotowuje, że nie zachodzi związek wynikania logicznego między twierdzeniami przywołanymi a odniesionymi do stanowiska Arystotelesa. Tego typu argumenty rzadko występują w wypracowaniach maturalnych, okazują się natomiast względnie łatwe do skonstruowania, o ile posiada się odpowiednią wiedzę z zakresu logiki (w tym przypadku kluczowa jest wiedza na temat różnicy między warunkiem koniecznym a wystarczającym).

Argument 2.

Fragment wypracowania

[...] trudno mi zgodzić się z jego koncepcją bycia dobrym człowiekiem, co przekłada się na zaprezentowaną już koncepcję przyjaźni doskonałej. Nie wydaje mi się przekonującą myśl, iż na miano dobrego życia zasługuje jedynie życie w pełni cnotliwe i pozbawione moralnych wad. Tego typu idea jest dosyć często spotykana w literaturze. Protagonisci Sienkiewiczowskiej trylogii: Jan Skrzetuski, Longinus Podbiłęta, Michał Wołodyjowski czy Ketling, spośród których przynajmniej dwaj ostatni niewątpliwie realizują ideał przyjaźni doskonałej, są zaprezentowani jako osoby absolutnie szlachetne, moralnie nieskazitelne a nawet heroiczne. Czy jednak dobre życie musi być moralnie nieskazitelne? Nie sędzę. Wydaje się, że przywołane i mocno wyidealizowane postaci literackie niezmiernie rzadko mają swoje odpowiedniki w realnym świecie. Tymczasem i w życiu i w literaturze można zetknąć się z postaciami, których życie zasługuje na miano dobrego, mimo tego, iż nie mieszczą się w zarysowanym w tej pracy modelu dobrego życia. Zgadając się główną myślą arystotelesowską, zgodnie z którą dobre życie musi zawierać wyrazisty rys moralny, równocześnie sędzę, że jego istotą jest autonomia i odpowiedzialność, które nie wymagają z konieczności ani praktykowania przyjaźni, ani też moralnej nieskazitelności. Na gruncie filozofii idea ta występuje z wielu koncepcjach filozoficznych – jest na przykład do pogodzenia z użytyrystyczną wizją moralności, której istotą jest postulat maksymalizowania szczęścia w świecie, co można uznać za wyraz odpowiedzialności, a na pewno odpowiada koncepcji J. P. Sartre’a, który w swoim eseju „Egzystencjalizm jest humanizmem” wprost twierdził, że człowiek z istoty jest wolny i wolność tę musi realizować w sposób autentyczny, nie licząc się w każdym przypadku z moralnymi wymogami, a zarazem – właśnie z tego powodu – musi brać za swoje wybory pełną odpowiedzialność.

Konkluzja

Drugi z argumentów również jest argumentem funkcjonalnym i pogłębionym. Sednem tego argumentu jest przeświadczenie zdającego, że do istoty dobrego życia nie należy „moralna nieskazitelność” – co ma swoje konsekwencje dla rozumienia przyjaźni doskonałej, z którą to koncepcją zdający polemizuje w dalszej części swojej pracy. Przetawiony argument należy uznać za pogłębiony, ponieważ zdający swoje przekonanie odnosi do ogólniejszej tezy Arystotelesa (zgodnie z którą dobre życie powinno zawierać istotny rys moralny), precyzując zarazem, że przyjaźń doskonała jest koniecznym warunkiem dobrego życia. Zdający wyraża własne przekonanie na temat istoty dobrego życia i wskazuje na dwie tradycje (użytyryzm, egzystencjalizm), na gruncie których jego intuicja dotycząca dobrego życia jest obecna. Warto podkreślić, że zdający w omawianym tutaj argumente nie tylko nawiązuje do przywołanych poglądów filozoficznych, ale zręcznie nawiązuje też do literatury, co stanowi jeden z wyróżników tego, że przedstawione rozumowanie ma charakter pogłębiony.

Sprawdźmy zatem, czy:

W ramach uzasadnienia występują co najmniej dwa funkcjonalne argumenty, w tym – jeden pogłębiony	<u>TAK</u>	NIE
W ramach uzasadnienia nie występują błędy logiczne.	<u>TAK</u>	NIE

Na zakończenie tej części analizy należy wyraźnie podkreślić, że otrzymanie maksymalnej (za to kryterium) liczby punktów wymaga zaprezentowania jedynie dwóch argumentów, spośród których jeden powinien mieć postać pogłębioną. W doskonaleniu umiejętności pisania tekstów argumentacyjnych warto zatem zwracać uwagę nie na ilość, lecz na jakość racji przedstawianych w pracy. Z uwagi na to, że na napisanie wypracowania maturalnego zdający ma określoną ilość czasu, wyrazem roztropności piszących powinno się stać właściwie pojęte samoograniczenie, jeśli chodzi o liczbę argumentów przywołanych w pracy.

2.3.b) Kontrargumentacja

Dwa zarzuty funkcjonalne lub jeden zarzut funkcjonalny i pogłębiony, brak błędów logicznych w kontrargumentacji.	3 pkt
Dwa zarzuty funkcjonalne lub jeden zarzut funkcjonalny i pogłębiony, najwyżej jeden błąd logiczny w kontrargumentacji.	2 pkt
Jeden zarzut funkcjonalny; najwyżej jeden błąd logiczny w kontrargumentacji.	1 pkt
Brak kontrargumentacji (brak przynajmniej jednego zarzutu) ALBO żaden kontrargument nie spełnia warunku funkcjonalności ALBO dwa (lub więcej) błędy logiczne w kontrargumentacji.	0 pkt

Przeanalizujmy wypracowanie w ramach kryterium 2.3.b). Odpowiednimi kolorami zaznaczono w nim te fragmenty, do których odnoszą się wymogi określone w kryterium 2.3.b):

- dwa zarzuty funkcjonalne lub jeden zarzut funkcjonalny i pogłębiony
- brak błędów logicznych w kontrargumentacji.

Fragmenc wypracowania

Ta część mojej argumentacji może spotkać się zarzutem, iż koncepcja Arystotelesa nie wyklucza ani autonomii podmiotu ani odpowiedzialności, ponieważ w jego wizji przyjaźni doskonałej jest miejsce na odpowiedzialność i sprzęgniętą z nią autonomię. Odpowiedzialność ujawnia się zarówno w obowiązku bycia dzielnym etycznie, jak też w tym, aby wspierać przyjaciela w moralnym doskonaleniu się, a nawet w propagowaniu przyjaźni, co ujawnia się w tezie Stagiryty, iż dla polis ważniejsza od sprawiedliwości jest troska o przyjaźń. Można też uznać, że praktykowanie przyjaźni wymaga autonomii, której podstawą są rozumne i wolne wybory, który to rys jest koniecznym warunkiem dzielności etycznej.

Sprawdźmy zatem, czy:

Wypracowanie zawiera dwa zarzuty funkcjonalne lub jeden zarzut funkcjonalny i pogłębiony.	<u>TAK</u>	NIE
Wypracowanie nie zawiera błędów logicznych w kontrargumentacji.	<u>TAK</u>	NIE

Konkluzja

Analizowane wypracowanie zawiera funkcjonalny i pogłębiony kontrargument (zarzut). Spełnia on wymóg funkcjonalności, ponieważ jest zasadny – odnosi się do stanowiska zdającego i stanowi istotną część jego wyводу. Kontrargument zdającego też uznano za pogłębiony – ponieważ autor wypracowania, prezentujący w nim określone przekonanie na temat istoty moralności i zarysowujący własne rozumienie idei dobrego życia, zauważył, że dałoby się ono pogodzić z zaprezentowanym w pracy stanowiskiem Arystotelesa, a na rzecz takiej interpretacji przywołał zasadnie kilka twierdzeń autora „Etyki nikomachejskiej”. Pewnym brakiem tej części rozważań zdającego jest to, że nie precyzuje on pojęć przywołanych przez siebie (odpowiedzialność, autonomia) ani nie podejmuje wątku przystawalności tych pojęć do myśli starożytnego filozofa.

Aby uzyskać maksymalną liczbę punktów za krytyczny aspekt argumentacji (kontrargumentacja), zdający mógł w sposób niepogłębiony przedstawić dwa zarzuty (kontrargumenty) – w analizowanej pracy wybrał jednak opcję trudniejszą: zaprezentował jeden zarzut w postaci pogłębionej. Na koniec tej części analizy warto podkreślić, że kontrargumentacja może dotyczyć różnych elementów szeroko pojętego stanowiska zdającego – co autorowi pracy daje dużą swobodę w realizacji tego wymogu stawianego wypracowaniom maturalnym z filozofii.

2.3. c) Odpowiedź na zarzut

Funkcjonalna odpowiedź na dwa zarzuty albo funkcjonalna i pogłębiona odpowiedź na jeden zarzut; brak błędów logicznych w odpowiedzi.	3 pkt
Funkcjonalna odpowiedź na dwa zarzuty albo funkcjonalna i pogłębiona odpowiedź na jeden zarzut; najwyżej jeden błąd logiczny w odpowiedzi.	2 pkt
Funkcjonalna odpowiedź na jeden zarzut, najwyżej jeden błąd logiczny w odpowiedzi.	1 pkt
Brak odpowiedzi na zarzut (zarzuty) ALBO żadna z odpowiedzi na zarzut (zarzuty) nie spełnia warunku funkcjonalności ALBO dwa (lub więcej) błędy logiczne w ramach odpowiedzi na zarzut.	0 pkt

Przeanalizujmy wypracowanie w ramach kryterium 2.3.c). Odpowiednimi kolorami zaznaczono w nim te fragmenty, do których odnoszą się wymogi określone w kryterium 2.3.c):

- funkcjonalna odpowiedź na dwa zarzuty albo funkcjonalna i pogłębiona odpowiedź na jeden zarzut
- brak błędów logicznych w ramach odpowiedzi na zarzut.

Fragment wypracowania

Ten zarzut jest po części trafny, rozmija się jednak z sednem zrekonstruowanego w tej pracy stanowiska Arystotelesa, ponieważ dobre życie pojęte w kategoriach autonomii i odpowiedzialności nie wymaga moralnej nieskazitelności – tymczasem według Arystotelesa konsekwencją utraty dzielności etycznej jednego z przyjaciół jest kres samej przyjaźni. Efektem tego jest nie tylko to, że „moralnie upadły” przyjaciel traci szansę na dobre życie, ale że nawet drugi z przyjaciół przestaje mieć udział w dobrym życiu – ono bowiem wymaga z konieczności praktykowania doskonałej przyjaźni jako wzajemnej relacji między dzielnymi etycznie ludźmi. Ta konsekwencja wydaje mi się nie do zaakceptowania już z tego powodu, że zakończenie przyjaźni w części przypadków jest zupełnie niezależne od człowieka i dzieje się tak nie tylko ze względu na opisany tutaj przypadek, ale także z tak naturalnej przyczyny, jaką jest śmierć jednego z przyjaciół. Nie jest dla mnie przekonująca wizja przyjaźni, w której nie ma miejsca na moralne potknięcia i wady – sądzę, że w prawdziwej przyjaźni moralna niedoskonałość nie niweczy tej niezwyklej relacji, gdyż za kluczową dla przyjaźni „cnotę” uznają lojalność, nie zaś moralną doskonałość.

Sprawdźmy zatem, czy:

Wypracowanie zawiera funkcjonalną odpowiedź na dwa zarzuty albo funkcjonalną i pogłębioną odpowiedź na jeden zarzut.	<u>TAK</u>	NIE
W wypracowaniu nie ma błędów logicznych w ramach odpowiedzi na zarzut.	<u>TAK</u>	NIE

Konkluzja

W analizowanym wypracowaniu znajduje się fragment – przywołany powyżej – w którym zdający wykazuje, że trudność dostrzeżona w pracy (zarzut) nie podważa jego stanowiska, mimo że ów zarzut uznaje on za częściowo trafny. Dostrzeżona i oddalona trudność umożliwia autorowi wypracowania doprecyzowanie jednego z powodów, dla których nie zgadza się on ze stanowiskiem Arystotelesa – co stanowi kluczową tezę bronioną w pracy – a przy tym pozwala mu na przedstawienie własnego rozumienia przyjaźni, co należy uznać za wartościowe dopełnienie całego wywodu, a co zarazem stanowi dodatkową rację na rzecz uznania tej części argumentacji za pogłębioną.

Gdy zdający odpowiada na zarzut sformułowany przez siebie, nie popełnia ani błędów logicznych, ani rzeczowych – co pozwala tę część argumentacji zdającego ocenić na maksymalnym poziomie 3 punktów.

2.4. Nawiązania kulturowe

Funkcjonalne, rzetelne oraz pogłębione przywołanie jednego kontekstu pozafilozoficznego ALBO funkcjonalne i rzetelne przywołanie co najmniej dwóch kontekstów pozafilozoficznych.	2 pkt
Funkcjonalne i rzetelne przywołanie jednego kontekstu pozafilozoficznego.	1 pkt
Brak przywołania kontekstu pozafilozoficznego ALBO przywołanie kontekstu pozafilozoficznego niespełniające warunku funkcjonalności i rzetelności.	0 pkt

Przeanalizujemy wypracowanie w ramach kryterium 2.4. Odpowiednimi kolorami zaznaczono w nim te fragmenty, do których odnoszą się wymogi określone w kryterium 2.4.:

- funkcjonalne, rzetelne oraz pogłębione przywołanie jednego kontekstu pozafilozoficznego albo funkcjonalne i rzetelne przywołanie dwóch kontekstów pozafilozoficznych
- funkcjonalne i rzetelne przywołanie jednego kontekstu pozafilozoficznego.

Fragment wypracowania

Tego typu idea jest dosyć często spotykana w literaturze. Protagonisci Sienkiewiczowskiej trylogii: Jan Skrzetuski, Longinus Podbięta, Michał Wołodyjowski czy Ketling, spośród których przynajmniej dwaj ostatni niewątpliwie realizują ideał przyjaźni doskonałej, są zaprezentowani jako osoby absolutnie szlachetne, moralnie nieskazitelne a nawet heroiczne.

Sprawdźmy zatem, czy:

W wypracowaniu funkcjonalnie, rzetelnie i w sposób pogłębiony przywołano jeden kontekst pozafilozoficzny.	TAK	<u>NIE</u>
W wypracowaniu funkcjonalnie i rzetelnie przywołano dwa konteksty pozafilozoficzne.	TAK	<u>NIE</u>
W wypracowaniu funkcjonalnie i rzetelnie przywołano jeden kontekst pozafilozoficzny.	<u>TAK</u>	NIE

Konkluzja

Uzyskanie maksymalnej liczby 2 punktów za wymóg włączenia kontekstu pozafilozoficznego do wywodu zdającego jest uzależnione od tego, czy takie włączenie (czyli odwołanie się do wiedzy z zakresu nauki lub innych dziedzin kultury) ma charakter funkcjonalny, oraz od liczby tego typu odniesień w pracy. Ewentualnie – od tego, czy odniesienie przywołane w pracy ma charakter pogłębiony. Powyższy fragment spełnia wymóg funkcjonalności, lecz nie ma charakteru pogłębionego, a skoro analizowane wypracowanie nie zawiera innych wyraźnych odniesień pozafilozoficznych, to w konsekwencji przyznano 1 punkt.

3. Kompozycja pracy i spójność

Wypracowanie jest poprawnie skomponowane, a wywód zdającego – spójny.	4 pkt
Wypracowanie jest poprawnie skomponowane, lecz zawiera jedno zaburzenie spójności ALBO wypracowanie jest spójne, lecz zawiera jedno zaburzenie kompozycji.	3 pkt
Wypracowanie zawiera jedno zaburzenie kompozycji oraz jedno lub dwa zaburzenia spójności.	2 pkt
Wypracowanie zawiera więcej niż jedno zaburzenie kompozycji oraz najwyżej dwa zaburzenia spójności ALBO wypracowanie zawiera najwyżej jedno zaburzenie kompozycji oraz więcej niż dwa zaburzenia spójności.	1 pkt
Wypracowanie zawiera więcej niż jedno zaburzenie kompozycji oraz więcej niż dwa zaburzenia spójności.	0 pkt

Konkluzja

Zdający w ramach tego kryterium uzyskał maksymalną liczbę punktów, ponieważ nie stwierdzono żadnego istotnego zaburzenia w kompozycji pracy ani żadnych niespójności. Na szczególną uwagę zasługuje zręcznie napisany wstęp, w którym znajdują się wszystkie elementy istotne z formalnego punktu widzenia: zdający wstępnie objaśnia temat pracy, formułuje jasną tezę, a nawet zarysowuje sposób, w jaki będzie prezentował swoje stanowisko.

4. Język wypowiedzi

Wypracowanie jest napisane językiem w pełni komunikatywnym; dopuszczalne 3 błędy językowe.	2 pkt
Wypracowanie jest napisane językiem w większości komunikatywnym; dopuszczalne od 4 do 8 błędów językowych.	1 pkt
Wypracowanie jest napisane językiem niekomunikatywnym lub zawiera więcej niż 8 błędów językowych.	0 pkt

Konkluzja

Wypracowanie jest napisane językiem w pełni komunikatywnym i nie zawiera istotnych błędów językowych.

Podsumujmy zatem całe wypracowanie, zaznaczając za pomocą odpowiednich kolorów te jego fragmenty, które odpowiadają omówionym w niniejszym opracowaniu kryteriom.

1. Spełnienie formalnych warunków polecenia 1/1
2. Kompetencje filozoficzne i kulturowe
 - 2.1. Sformułowanie stanowiska 4/4
 - 2.2. Wykorzystanie wiedzy z zakresu historii filozofii 5/5
 - 2.3. Uzasadnienie stanowiska
 - 2.3 a) argumentacja na rzecz stanowiska 6/6
 - 2.3 b) kontrargumentacja 3/3
 - 2.3 c) odpowiedź na zarzut 3/3
 - 2.4. Nawiązania kulturowe 1/2
3. Kompozycja pracy i spójność wypowiedzi 4/4
4. Język wypowiedzi 2/2

Arystoteles uchodzi za jednego z największych filozofów. Na tę ocenę zasłużył między innymi tym, że w swojej twórczości podejmował większość doniosłych zagadnień filozoficznych, spośród których znacząca część także i dzisiaj stanowi przedmiot refleksji filozoficznej. Wśród tych zagadnień ważne miejsce zajmuje przyjaźń, której autor „Etyki nikomachejskiej” poświęcił dwie księgi swojego wielkiego dzieła, co już może świadczyć o wielkim znaczeniu tego zagadnienia. Doniosłość rozważań Arystotelesa o przyjaźni ujawnia bez wątpienia jego stwierdzenie, że jest ona dla życia czymś najkonieczniejszym. Wydaje mi się, że teza ta wpisuje się idealnie w kluczowe dla filozofii praktycznej pytanie o dobre życie. Stagiryta uznając przyjaźń za „coś najkonieczniejszego” zdaje się twierdzić, że dobre życie nie jest możliwe bez przyjaźni – i to przyjaźni doskonałej. Nie podzielam tak wyrażonego stanowiska Arystotelesa.

Żeby zaprezentować własne stanowisko, najpierw wykażę, że zasadna jest zasygnalizowana już powyżej interpretacja poglądów Arystotelesa, w ramach której utożsamiam ideał dobrego życia z praktykowaniem przyjaźni doskonałej. Tę zasadność wykażę pokazując związki między arystotelesowskim pojęciem szczęścia (eudajmonii), cnoty i przyjaźni oraz ich związku z pojęciem dobrego życia. W dalszej części pracy wyjaśnię, dlaczego nie podzielam stanowiska Stagiryty, przywołując stosowne argumenty.

Autor „Etyki nikomachejskiej” zauważył, że „przyjaźń jest cnotą lub czymś z cnotą związanym”. Stwierdzenie to stanie się bardziej zrozumiałe, gdy zarysuje się przedstawiona w VIII i IX księdze tego dzieła koncepcję przyjaźni. Arystoteles wyróżnił tam trzy rodzaje relacji przyjacielskich, których treścią jest wzajemna życzliwość, a czynnikiem różnicującym typ dobra, które stanowi podstawę wyróżnienia i odróżnienia przyjaźni opartej na przyjemności, korzyści i cnotie. Arystoteles podkreśla, że jedynie ostatnia z nich zasługuje na miano przyjaźni doskonałej – prawdziwa przyjaźń jest możliwa jedynie między ludźmi etycznie dzielnymi, a na miano ludzi cnotliwych zasługują ci, którzy są pozbawieni jakichkolwiek wad moralnych. Jedynie tak pojęta przyjaźń może być „czymś najkonieczniejszym”, czyli czymś, co umożliwi doskonale dobre życie. W „Etyce nikomachejskiej” jej autor zauważa, że eudajmonia jest najlepszym rodzajem ludzkiego działania i utożsamia je z najwyższym dobrem. Jako że tym, co w człowieku jest najdoskonalsze jest rozumność, to tym samym szczęście polegać będzie na życiu rozumnym. Rozumnością jest też przeniknięta dzielność etyczna, bo według Stagiryty jest ona wyznaczana przez rozum „środkiem” między skrajnościami, a dzielny etycznie

człowiek to ktoś, kto posiadał cały katalog cnót i jest pozbawiony wad. Mając powyższe na uwadze należy się zgodzić, że pojęte po arystotelesowsku dobre życie, czyli życie zapewniające eudajmonię, będzie się realizować na drodze praktykowania przyjaźni doskonałej.

Jednak z założenia, że można osiągnąć szczęście poprzez praktykowanie przyjaźni doskonałej, nie wynika, że przyjaźń jest „czymś najkonieczniejszym”, jeśli będziemy przez to rozumieć, że jest ona warunkiem koniecznym dobrego życia. Powód jest prosty – do dobrego życia wystarczy już sama cnota. Pogląd taki znajdziemy choćby w sokratejskim intelektualizmie etycznym, zgodnie z którym sama cnota – utożsamiona przez Sokratesa z wiedzą – wystarczy do dobrego życia. Ze stanowiskiem tym zgodziliby się także starożytni stoicy upatrujący istoty szczęścia w samej cnotcie.

Mój brak akceptacji dla stanowiska Arystotelesa wpływa także z tego, iż trudno mi zgodzić się z jego koncepcją bycia dobrym człowiekiem, co przekłada się na zaprezentowaną już koncepcję przyjaźni doskonałej. Nie wydaje mi się przekonującą myśl, iż na miano dobrego życia zasługuje jedynie życie w pełni cnotliwe i pozbawione moralnych wad. Tego typu idea jest dosyć często spotykana w literaturze. Protagoniści Sienkiewiczowskiej trylogii: Jan Skrzetuski, Longinus Podbięta, Michał Wołodyjowski czy Ketling, spośród których przynajmniej dwaj ostatni niewątpliwie realizują ideał przyjaźni doskonałej, są zaprezentowani jako osoby absolutnie szlachetne, moralnie nieskazitelne a nawet heroiczne. Czy jednak dobre życie musi być moralnie nieskazitelne? Nie sądzę. Wydaje się, że przywołane i mocno wyidealizowane postaci literackie niezmiernie rzadko mają swoje odpowiedniki w realnym świecie. Tymczasem i w życiu i w literaturze można zetknąć się z postaciami, których życie zasługuje na miano dobrego, mimo tego, iż nie mieszczą się w zarysowanym w tej pracy modelu dobrego życia. Zgadając się głównie z myślą arystotelesowską, zgodnie z którą dobre życie musi zawierać wyrazisty rys moralny, równocześnie sądzę, że jego istotą jest autonomia i odpowiedzialność, które nie wymagają moralnej nieskazitelności, a tym samym nie wymagają również praktykowania doskonałej przyjaźni. Moje stanowisko jest zbieżne z wieloma występującymi w filozofii koncepcjami – jest na przykład do pogodzenia z utylitarystyczną wizją moralności, której istotą jest postulat maksymalizowania szczęścia w świecie, co można uznać za wyraz odpowiedzialności, a na pewno odpowiada koncepcji J. P. Sartre’a, który w swoim eseju „Egzystencjalizm jest humanizmem” wprost twierdził, że człowiek z istoty jest wolny i wolność tę musi realizować w sposób autentyczny, nie licząc się w każdym przypadku z moralnymi wymogami, a zarazem – właśnie z tego powodu – musi brać za swoje wybory pełną odpowiedzialność. Ta część mojej argumentacji może spotkać się zarzutem, iż koncepcja Arystotelesa nie wyklucza ani autonomii podmiotu ani odpowiedzialności, ponieważ w jego wizji przyjaźni doskonałej jest miejsce na odpowiedzialność i sprzęgniętą z nią autonomię. Odpowiedzialność ujawnia się zarówno w obowiązku bycia dzielnym etycznie, jak też w tym, aby wspierać przyjaciela w moralnym doskonaleniu się, a nawet w propagowaniu przyjaźni, co ujawnia się w tezie Stagiryty, iż dla polis ważniejsza od sprawiedliwości jest troska o przyjaźń. Można też uznać, że praktykowanie przyjaźni wymaga autonomii, której podstawą są rozumne i wolne wybory, który to rys jest koniecznym warunkiem dzielności etycznej. Ten zarzut jest po części trafny, rozmija się jednak z sednem zrekonstruowanego w tej pracy stanowiska Arystotelesa, ponieważ dobre życie pojęte w kategoriach autentyczności i odpowiedzialności nie wymaga moralnej nieskazitelności – tymczasem według Arystotelesa konsekwencją utraty dzielności etycznej jednego z przyjaciół jest kres samej przyjaźni. Efektem tego jest nie tylko to, że „moralnie upadły” przyjaciel traci szansę na dobre życie, ale że nawet drugi z przyjaciół przestaje mieć udział w dobrym życiu – ono

bowiem wymaga z konieczności praktykowania doskonałej przyjaźni jako wzajemnej relacji między dzielnymi etycznie ludźmi. Ta konsekwencja wydaje mi się nie do zaakceptowania już z tego powodu, że zakończenie przyjaźni w części przypadków jest zupełnie niezależne od człowieka i dzieje się tak nie tylko ze względu na opisany tutaj przypadek, ale także z tak naturalnej przyczyny, jaką jest śmierć jednego z przyjaciół. Nie jest dla mnie przekonująca wizja przyjaźni, w której nie ma miejsca na moralne potknięcia i wady – sędzę, że w prawdziwej przyjaźni moralna niedoskonałość nie niweczy tej niezwyklej relacji, gdyż za kluczową dla przyjaźni „cnotę” uznaję lojalność, nie zaś moralną doskonałość.

W pracy została przedstawiona pewna interpretacja tezy Arystotelesa na temat przyjaźni i jej znaczenia dla dobrego życia. Została przedstawiona argumentacja, która wykazała, że zrekonstruowane stanowisko autora „Etyki nikomachejskiej” jest nieprzekonujące. W pracy stwierdzono, że nie ma koniecznego związku między przeświadczeniem, iż dobre życie musi zawierać istotny rys moralny, a tezą, iż wymaga ono z konieczności praktykowania przyjaźni doskonałej oraz podważono samą arystotelesowską koncepcję przyjaźni doskonałej, ze względu na zbyt radykalne pojmowanie dzielności etycznej.

Razem (punktacja końcowa): 29/30

Powyższe wypracowanie oceniono na 29 punktów (na 30 możliwych). Końcowy wynik świadczy o tym, że egzaminator oceniający tę pracę, stosujący ściśle określone kryteria, uznał, że praca zdającego spełnia niemal wszystkie wymagania (poza tym, do którego odnosi się kryterium 2.4.) na maksymalnym poziomie, co pozwala uznać analizowane wypracowanie za wzorcowe.

V. ĆWICZENIA

Formułowanie stanowiska – kryterium 2.1.

1. Wprowadzenie do ćwiczeń

W tej części niniejszego opracowania uwagę poświęcono jednemu z kluczowych wymogów stawianych wypracowaniom maturalnym z filozofii – sformułowaniu stanowiska.

Przez sformułowanie stanowiska zdającego rozumie się wyjaśnienie tematu wypracowania oraz sformułowanie tezy powiązanej z tematem.

Należy bardzo mocno podkreślić, że przyznanie w ramach tego kryterium 0 punktów jest równoznaczne z brakiem spełnienia jednego z trzech formalnych warunków wypracowania, co skutkuje przyznaniem 0 punktów we wszystkich pozostałych kryteriach!

Przed analizą i oceną wybranych realizacji należy jeszcze dookreślić, kiedy wyjaśnienie tematu jest zadowalające w pełni lub nie w pełni oraz na czym polega jasne sformułowanie tezy.

- Wyjaśnienie tematu jest zadowalające, gdy zdający wyjaśnił rzetelnie kluczowe terminy lub twierdzenia występujące w poleceniu oraz poprawnie wyjaśnił ewentualne związki między nimi.
- Wyjaśnienie jest nie w pełni zadowalające, gdy zdający nie wyjaśnił rzetelnie wszystkich terminów lub twierdzeń występujących w sformułowaniu polecenia i istotnych dla właściwego zrozumienia tematu lub gdy nie wyjaśnił (albo gdy uczynił to w sposób nierzetelny) istotnych dla zrozumienia tematu związków między twierdzeniami występującymi w sformułowaniu tematu.
- Teza zdającego jest jasno sformułowana, gdy łącznie spełnia następujące warunki:
 - zdający rzetelnie wyjaśnił kluczowe terminy w niej występujące;
 - dotyczy tematu wypracowania;
 - nie ulega zmianie w trakcie wyvodu lub jej zmiana ma swoje uzasadnienie.
- Teza zdającego nie jest w pełni jasno sformułowana, gdy nie zostaje spełniony co najmniej jeden z warunków wymienionych wyżej.

2. Ćwiczenia dotyczące formułowania stanowiska w wypracowaniu maturalnym z filozofii

Ćwiczenie 1. Zestaw dla ucznia

Przeanalizuj podany temat wypracowania pod kątem wymogu sformułowania stanowiska. Sporządź notatkę, w której:

- a) wyjaśnisz temat wypracowania, przywołując kluczowe sformułowanie (lub sformułowania) i pojęcia zawarte w poleceniu, a następnie objaśnisz kluczowe dla zrozumienia polecenia tezy i pojęcia, wskazując na ewentualne związki między nimi
- b) podasz trzy różne tezy dotyczące tematu wypracowania, a następnie objaśnisz pojęcia kluczowe dla jej rozumienia.

Temat⁴:

Czy cel uświęca środki? Przedstaw i uzasadnij swoją odpowiedź na to pytanie w kontekście sporu między konsekwencjalizmem a deontologizmem, odwołując się do wybranych poglądów filozoficznych.

NOTATKA

a) Wyjaśnienie tematu

– pierwsze istotne dla zrozumienia tematu wypracowania sformułowanie i jego objaśnienie:

.....
.....
.....

– drugie istotne dla zrozumienia tematu wypracowania sformułowanie i jego objaśnienie:

.....
.....
.....

– kluczowe pojęcia i ich objaśnienia:

.....
.....
.....

⁴ Temat wypracowania zaczerpnięto z *Informatora o egzaminie maturalnym z filozofii od roku szkolnego 2022/23*.

b) Tezy (możliwe do sformułowania w kontekście tematu):

Teza 1.

.....
.....
.....

Objaśnienie tezy 1.

.....
.....
.....

Teza 2.

.....
.....
.....

Objaśnienie tezy 2.

.....
.....
.....

Teza 3.

.....
.....
.....

Objaśnienie tezy 3.

.....
.....
.....

Ćwiczenie 1. Komentarz dla nauczyciela

1. Uwagi wstępne

W trakcie kształcenia umiejętności pisania tekstów filozoficznych (w tym – mających postać wypracowania maturalnego) należy wyrabiać u uczniów nawyk uważnej lektury polecenia, zogniskowanej na identyfikacji kluczowych twierdzeń i pojęć w nim zawartych oraz na ich objaśnianiu i dostrzeganiu istotnych związków między nimi. Należy zwracać uwagę uczniów na to, że sformułowanie stanowiska wymaga nie tylko przedstawienia tezy, lecz także wyjaśnienia tematu, do którego teza ma się odnosić. Pierwszym krokiem jest wyjaśnienie tematu wypracowania. Dzięki adekwatnemu wyjaśnieniu tematu znacząco łatwiejsze stanie się sformułowanie jasnej tezy, a także – opracowanie koncepcji wypracowania, zawierającej odniesienia do wybranych myślicieli, podejmujących problematykę zidentyfikowaną w poleceniu, oraz zarysowanie argumentacji na rzecz wybranej tezy.

Formuły tematów wypracowań maturalnych z filozofii w każdym przypadku odnoszą się do określonego poglądu filozoficznego wskazanego autora lub dotyczą określonego problemu, sporu lub stanowiska filozoficznego. Właściwe wyjaśnienie tematyki wypracowania wymaga zazwyczaj przywołania wiedzy na temat konkretnego poglądu, problemu lub sporu, dzięki czemu – w powiązaniu z trafnym doбором filozofa reprezentującego dany pogląd – znacząco łatwiejsze stanie się napisanie dobrego wypracowania. Zdający może – przykładowo – przedstawić w swoim wypracowaniu stanowisko konkretnego filozofa, z którym się może zidentyfikować lub które może zmodyfikować, aby uzgodnić je z własnymi przekonaniem. Wtedy jednak jest zobowiązany do wyraźnego zaznaczenia tej własnej modyfikacji, gdyż w innym przypadku egzaminator może uznać część wywodu ją zawierającą za obarczoną błędem rzeczowym.

2. Uwagi metodyczne do rozwiązania ćwiczenia 1.

Zwróć uwagę na różnice między zdaniami i nazwami (które znajdują się w poleceniu lub które można sformułować na bazie polecenia) a ich znaczeniem. Należy podkreślić, że gdy uczeń prezentuje sens danego zdania i znaczenie danej nazwy, precyzuje rozumienie tematu, dzięki czemu znacznie łatwiejsze stanie się sformułowanie jasnej tezy.

Na etapie tworzenia notatki uczniowie raczej nie będą mieć problemu z identyfikacją dwóch zdań kluczowych dla zrozumienia polecenia. Jednak niekoniecznie zdołają dobrze objaśnić pierwsze z nich (zdanie pytajne). Specyfika i trudność analizowanego tematu wiąże się z tym, że stanowisko zdającego nie tylko ma zawierać odpowiedź na pytanie: czy cel uświęca środki, lecz także musi odnosić się do – wskazanego w poleceniu – sporu między deontologizmem a konsekwencjalizmem.

Notatka

(kursywą zapisano przykładowe odpowiedzi ucznia)

a) Wyjaśnienie tematu

– pierwsze istotne dla zrozumienia tematu wypracowania sformułowanie i jego objaśnienie:

Pytanie: czy cel uświęca środki? Czy się zgadzam, że cel uświęca środki.

Przykładowe objaśnienie: pytanie to wskazuje na zasadę, w świetle której można usprawiedliwić moralnie pewne działania ze względu na wybrany cel.

Komentarz: Uczeń trafnie wskazuje na jedno ze zdań kluczowych dla polecenia (zdanie pytajne) i trafnie zaznacza, że wymaga się od niego zajęcia stanowiska odnośnie do tego pytania. Uczeń podejmuje próbę objaśnienia sensu tego pytania, ale okazuje się ona niezadowolająca. Uczeń sensownie przywołuje kontekst moralny, do którego zasadnie można odnieść to pytanie, nie zwraca jednak należytej uwagi na czasownik „uświęcać”, którego rozumienie przesądza o tym, że przynajmniej to, co jest nazywane „środkiem”, wykazuje ewidentny brak, który w kontekście moralnym były tożsame z jakąś postacią zła moralnego – „środki” potrzebują wszak „uświęcenia”. Zgodnie z tym rozumowaniem można przywołane zdanie (stanowiące założenie pytania) – cel uświęca środki – rozumieć następująco: pewne dobro utożsamiane z celem ma „moc” usprawiedliwiania działań, które są moralnie wątpliwe (np. są moralnie niesłuszne, jak kłamstwo, za pomocą którego ktoś chce osiągnąć pewien cel, zasadniczo akceptowalny). Istnieje co najmniej kilka możliwych i akceptowalnych objaśnień sposobu rozumienia zdania: „cel uświęca środki”. Wystarczy, że uczeń przedstawi jedno z nich i zajmie wobec niego własne stanowisko. Powyższy komentarz pokazuje, jak istotny bywa związek zachodzący między wyjaśnieniem tematu wypracowania a dookreśleniem własnej tezy i – tym samym – sformułowaniem w pełni zrozumiałego oraz jasnego stanowiska.

– drugie istotne dla zrozumienia tematu wypracowania sformułowanie i jego objaśnienie:

Istnieje spór między deontologizmem a konsekwencjalizmem.

Objaśnienie: to spór w etyce dotyczący tego, w jaki sposób formułuje się ocenę moralną. Według konsekwencjalistów, o moralnej słuszności decydują konsekwencje działań, a według deontologów – zgodność działania z odpowiednią normą lub zasadą. Aby udzielić odpowiedzi na pytanie, czy cel uświęca środki, należy w jej ramach odnieść się do tego sporu, a dodatkowo przywołać poglądy filozofów, których w ten spór można wpisać.

Komentarz: Uczeń trafnie identyfikuje sformułowanie stanowiące ważną część polecenia i objaśnia to sformułowanie w sposób wystarczający. Ponadto dostrzega, że polecenie wymaga nie tylko udzielenia odpowiedzi na pytanie o to, czy cel uświęca środki, lecz także i to, że tę odpowiedź należy zaprezentować na tle sporu deontologizmu z konsekwencjalizmem.

– kluczowe pojęcia i ich objaśnienia:

1) *konsekwencjalizm – nazwa stanowiska w etyce, zgodnie z którym ocena moralna jest zależna od konsekwencji ocenianego działania*

2) *deontologizm - nazwa stanowiska w etyce, zgodnie z którym ocena moralna jest zależna od zgodności ocenianego działania z odpowiednią normą moralną.*

Komentarz: Uczeń trafnie identyfikuje i objaśnia dwie ważne nazwy występujące w poleceniu, ale nie identyfikuje innych pojęć, ważnych dla zadowalającego wyjaśnienia tematu: celu i środka (jako tego, co jest uświęcane przez cel).

b) Tezy (możliwe do sformułowania w kontekście tematu)

Teza 1.: *Uważam, że cel uświęca środki.*

Objaśnienie tezy: *Rozumiem przez to, że cel jest nadrzędny wobec środków i dlatego je uświęca.*

Komentarz: Uczeń formułuje tezę i ją objaśnia, ale to objaśnienie jest niezadowalające – nie można tak sformułowanej i objaśnionej tezy uznać za w pełni jasną. Uczeń nie objaśnia zadowalająco, jak są rozumiane cel i środek, tylko ogranicza się do uwagi, że to, co nazywamy celem, jest nadrzędne w stosunku do tego, co nazywamy środkami, i że z tego powodu przez cele są uświęcane środki. Nie jest w pełni zrozumiały związek między nadrzędnością a „uświęcaniem”, a na pewno nie jest ten związek przekonujący. Trudno zaakceptować sugestię wyrażoną przez ucznia, w myśl której z tego, że coś jest nadrzędne w stosunku do czegoś innego (cel w relacji do środka), wynika w każdym przypadku akceptacja dla tego, co nazywamy środkiem. Równocześnie trzeba zaznaczyć, że teza zdającego może zostać doprecyzowana w innym miejscu wypracowania. Samo objaśnienie zaprezentowane w notatce okazuje się jednak niezadowalające.

Teza 2.: *Podobnie jak Immanuel Kant, reprezentant deontologizmu etycznego, nie zgadzam się z zasadą: cel uświęca środki.*

Objaśnienie tezy: *Przez cel należy rozumieć jakieś dobro (np. władzę), a przez środki – pewne działania, poprzez które to dobro jest osiągnięte. Jeżeli dla kogoś celem jest zdobycie władzy, to dla osiągnięcia tak pojętego celu – w myśl zasady: „cel uświęca środki” – należałoby usprawiedliwić każde, nawet moralnie niegodziwe działanie. Tak dookreślonej zasady działania nie akceptuję, co jest typowe dla etyki deontologicznej I. Kanta, na gruncie której istnieje absolutny zakaz kłamania, w przypadku którego żaden cel nie mógłby sprawić, aby kłamstwo zostało „uświęcone”.*

Komentarz: Tezę ucznia można uznać za w pełni jasną, ponieważ zostaje ona objaśniona poprzez podanie sposobu rozumienia terminów „dobro” i „środek”, a następnie dookreślona poprzez wpisanie w kontekst moralny i powiązanie jej ze stanowiskiem deontologizmu w wersji kantowskiej. Dodatkowym zabiegiem dookreślającym rozumienie tezy jest podanie trafnych przykładów.

Teza 3.: *Sądzę, że w pewnych sytuacjach cel uświęca środki.*

Objaśnienie tezy: *Są takie sytuacje, w których cel uświęca środki. Przykładowo: w czasie wojny można usprawiedliwić zabijanie wrogów, ponieważ jest to środek do obrony przed agresją.*

Komentarz: Tezę ucznia tak zaprezentowaną należy uznać za nie w pełni jasną sformułowaną. Wartościowym zabiegiem jest podanie przykładu, który pozwala lepiej zrozumieć przedstawioną tezę, ale tak zaprezentowane jej objaśnienie nie okazuje się wystarczające. Nie wiadomo, jak uczeń rozumie cel i środki, ani to, w jakich dziedzinach (praktykach, sytuacjach) można się zgodzić, że cel uświęca środki – i co o tym wówczas decyduje. Dodatkowym mankamentem przedstawionej odpowiedzi jest brak odniesienia do – wymaganego w poleceniu – kontekstu sporu z zakresu etyki filozoficznej.

Ćwiczenie 2.

Zestaw dla ucznia

Oceń w skali od 0 do 4 – stosując kryterium 2.1. – podany fragment wypracowania pod kątem wymogu sformułowania stanowiska. Uzasadnij swoją ocenę, korzystając z opisu kryterium 2.1.

Temat

Czy cel uświęca środki? Przedstaw i uzasadnij swoją odpowiedź na to pytanie w kontekście sporu między konsekwencjalizmem a deontologizmem, odwołując się do wybranych poglądów filozoficznych.

Zasada „cel uświęca środki” jest we współczesnym świecie dosyć wyraźnie obecna – zwłaszcza w świecie biznesu czy polityki. Wiele osób sądzi, że kierowanie się tą zasadą jest sposobem na odniesienie sukcesu w postaci zysków czy kariery. Czy jednak na pewno warto tę zasadę uczynić fundamentem swojego życia? Czy życie w zgodzie z nią da się pogodzić z człowieczeństwem? Moim zdaniem nie jest to możliwe. Uważam, że cel nie uświęca środków.

[...]

Działalność polityczna Mahatmy Gandhiego jest przykładem życia, w którym nie było miejsca na zasadę „cel uświęca środki”. Gandhi dążył do uzyskania niepodległości przez Indie, a kluczową ideą jego programu było niestosowania przemocy. Uzyskanie niepodległości można bez wątpienia uznać za wartościowy cel – jego realizacja wymaga różnych środków, wśród których można wskazać także takie, które są nieakceptowalne.

Ocena (w skali od 0 do 4) wraz ze stosownym opisem (zob. tabela s. 14.)

.....

.....

.....

Uzasadnienie

.....

.....

.....

Ćwiczenie 2. Komentarz dla nauczyciela

1. Uwagi wstępne

W trakcie kształcenia umiejętności pisania tekstów filozoficznych (w tym – mających postać wypracowania maturalnego) należy zapoznać uczniów z wymogami i kryteriami oceniania tekstów tego rodzaju. Znajomość i rozumienie tych wymogów oraz kryteriów stanowią ważne elementy treningu zorientowanego na doskonalenie umiejętności pisania tekstów argumentacyjnych (w tym – typu maturalnego). Jednym ze sposobów pogłębienia wiedzy w tym zakresie okazują się ćwiczenia, w których uczniowie wchodzą w rolę recenzenta (egzaminatora) i oceniają teksty przygotowane pod tym kątem, do czego stosują kryteria oceny wypracowań maturalnych. Aby podnieść efektywność tego typu ćwiczeń, warto przygotowywać zadania, których podstawą staną się odpowiednio dobrane fragmenty (skorelowane z odpowiednimi wymaganiami) wypracowań typu maturalnego.

2. Uwagi metodyczne do rozwiązania ćwiczenia 2.

Przykładowe rozwiązanie

Ocena (w skali od 0 do 4) wraz ze stosownym opisem [zob. tabela s.14.]:

3/4

Jasno sformułowana teza, lecz nie w pełni zadowalające wyjaśnienie tematu wypracowania. Uzasadnienie: Autor wypracowania sformułował tezę w sposób jednoznaczny („Uważam, że cel nie uświęca środków”), a dookreślił jej rozumienie dzięki przywołaniu stosownych przykładów (etyka I. Kanta, M. Gandhi). Za jasne sformułowanie tezy – 2 pkt. Za wyjaśnienie tematu należy przyznać 1 punkt. W przedstawionym fragmencie wypracowania pojawia się wyjaśnienie dotyczące kwestii tego, czy cel uświęca środki, lecz nie pojawia się nawiązanie do sporu deontologizmu z konsekwencjalizmem. Brakuje także wyjaśnienia stanowisk etycznych wymienionych w poleceniu.

Komentarz: Należy się zgodzić z przedstawioną oceną zaprezentowanego rozwiązania w aspekcie wyjaśnienia tematu. Natomiast przyznanie 2 punktów za sformułowanie tezy (na ile jasno jest formułowana) należy uznać za chybione. Jak już zauważono wcześniej, polecenie, które stanowi istotny element zaprezentowanych tutaj ćwiczeń, jest specyficzne, ponieważ wymaga od zdającego takiego sformułowania stanowiska, w ramach którego nie tylko udzieli on odpowiedzi na pytanie dotyczące tego, czy cel uświęca środki, lecz także powiąże swoją odpowiedź z istotą sporu między deontologizmem a konsekwencjalizmem (lub odniesie się zasadnie do przynajmniej jednego ze stanowisk w sporze). Brak tego wątku – dostrzeżonego przez ucznia oceniającego stosowny fragment wypracowania – musi zatem wpłynąć na to, że teza sformułowana w pracy będzie uznana za nie w pełni jasną (nie ma jasności, jaki jest związek między rozstrzygnięciem zaproponowanym przez ucznia a tezami deontologizmu i konsekwencjalizmu).